

С.О. МАКАРОВ – ВИДАТНИЙ ДІЯЧ ВІТЧИЗНЯНОГО ФЛОТУ

Давидовська Г.І.

(Державний економіко-технологічний університет транспорту)

В статті освещается жизнь и деятельность вице-адмирала С.О. Макарова, освещена его роль в развитии отечественного флота

This article is devoted life and activity of the vice-admiral S.O. Macarov, his role is lighted in development of domestic fleet

Поєднувати служіння на флоті з науковими уподобаннями вдавалося одиницям. С.О. Макаров належить до тих рідкісних прикладів поєднання теорії і практики військово-морської справи, що робить його унікальною людиною. Як відзначають сьогодні спеціалісти, у своїх теоретичних здобутках він випередив свій час як мінімум на чверть століття. Окрім морської стратегії і тактики, С.О. Макаров на достатньо високому науковому рівні займався проблемами вивчення світового океану, теорією корабля і зокрема його живучістю, багато нового він вніс у розвиток морських озброєнь і, зокрема, в морську артилерію. Це була людина дуже широких знань, наукових і практичних уподобань.

С.О. Макаров, наприклад, першим у світовій практиці запропонував створити так званий “водяний” корабель для підготовки особового складу з метою дослідження живучості корабля та його команди. Сьогодні таке судно називають навчально-тренувальним. Він винайшов броньовий наконечник, названий на його честь “макаровським”. Відбулося це, слід відзначити, майже випадково. Під час випробовування броневих плит матроси встановили їх

не так, як вимагала інструкція. Загартована частина плити виявилася якби всередині. Снаряд же попадав у м'яку, тобто незагартовану сторону броньової плити. На здивування дослідників снаряди входили в таку плити, як ніж у масло. Будь на місці С.О. Макарова інший адмірал, плити б поставили як потрібно і продовжили випробовування. Однак С.О. Макаров наказав м'яку частину металу насадити на снаряд. А плити поставили як і належало. І знову, на здивування усіх, снаряд з малим наконечником легко пробив броньову плити. Але тепер вже поставлену як потрібно – загартовану частиною зовні. Так з'явилися “макаровські” броньові наконечники. Про винаходи С.О. Макарова написана низка наукових праць [1-5].

Аналізуючи наукову діяльність С.О. Макарова, буде не зайвим нагадати про обстановку, в якій йому доводилося працювати. Для військово-морської теоретичної думки це був період застою, а якщо точніше – то упадку. В ті роки до теорії морської тактики у Морському відомстві відносилися з величезною зневагою. Багато флотських авторитетів взагалі заперечували морську науку. Один із опонентів С.О. Макарова на сторінках газети «Котлін» у 1896 р. писав: «До цих пір невідомо

було, щоб така наука існувала (морська тактика). Жодних трактатів, ні інших праць про це не було, здається за весь час існування флотів". В кінці XIX ст. ні в Морському корпусі, ні у стінах Миколаївської Морської Академії морську тактику не вивчали. Коли ж, нарешті, в 1896 р. при Миколаївській Морській академії відкрили курси Військово-морських наук, то флотські офіцери відразу ж приклеїли їм ярлик "кулінарних курсів". С.О. Макаров навідріз відмовився читати на них лекції з морської тактики, оскільки знав відношення до цієї науки офіцерського корпусу і особливості керівного складу флоту. Прозріння, як відомо, настало, тільки після трагедії на Цусімі.

Слід зауважити, що С.О. Макаров, на відміну від багатьох адміралів свого часу, не мав класичної військово-морської освіти. Йому не довелося навчатися ні в престижному Морському корпусі, ні в Миколаївській Морській академії. А при отриманні першого офіцерського чину з великим трудом вдалося довести його дворянське походження. Адже народився Степан Осипович у сім'ї прапорщика Осипа Федоровича, який вислужився з нижніх чинів (був одружений на доньці відставного унтер-офіцера). Освіту С.О. Макаров отримав у Миколаївському морському училищі, яке готувало флотських штурманів. І пізніше усі морські мудрості йому довелося пізнавати самому.

Усім відома діяльність С.О. Макарова в ході російсько-турецької війни. В той час Росія флоту на Чорному морі не мала. Лейтенант С.О. Макаров запропонував застосувати торговельні кораблі в якості носіїв мінних катерів. Генерал-адмірал Костянтин Михайлович одобрив цю пропозицію і призначив С.О. Макарова командиром парохода "Великий князь Константин". Мінними атаками вночі вдалося паралізувати турецький флот і фактично па-

нувати на Чорному морі. Так, С.О. Макаров перетворив морську міну із засобу захисного, в грізну наступальну зброю. За участь у війні С.О. Макаров отримав чини капітан-лейтенанта і капітана 2-го рангу, золоту зброю, ордени Святого Георгія і Святого Володимира 4-го ступеня, а також звання флігель-адъютанта. Зауважимо, що усі 5 нагород він отримав протягом одного року. С.О. Макарова любили і офіцери, і матроси. В той же час адмірали його недолюблювали. Ось що писав про нього один із учасників оборони Порт-Артура: "За короткий час, своєю доступністю, непоказністю, бажанням бути, а не здаватися таким, а головне – своєю діяльністю, він заслужив особливе довір'я в особового складу і незначні його слабкості завжди прощалися. Усі розуміли, що новий вождь російського флоту знає, хоче і вміє воювати" [6].

Підводячи підсумки російсько-турецької війни, С.О. Макаров виступив 12 жовтня 1879 р. з публічною доповіддю перед офіцерами Мінного офіцерського класу. Він розповів, як вперше у світі на борт парохода були прийняті парові катери, які йому довелося розробляти пристрої для їх спуску і підняття, як була розроблена так звана буксирна міна, яка підводилася з допомогою катерів під дно корабля противника. С.О. Макаров організував бойову підготовку і особисто навчав командирів катерів виконувати мінні атаки. Це було не просто. Адже до нього ніколи нічого подібного не було. Йому першому у вітчизняному флоті довелося застосувати і самохідні міни Уайтхеда.

Після завершення російсько-турецької війни, С.О. Макарова призначили командиром парохода "Тамань", якого було відправлено в якості стаціонара в Константинополь. Був би на його місці інший командир, парохід, як і визначалося, простояв би належний час у турецькому порту, а відтак повер-

нувся б до Севастополя. Але С.О. Макаров не став даремно витрачати час. Він вирішив визначити, чи можливо застосовувати міни у протоці Босфор. Зовсім випадково він виявив глибинну течію і взявся за її дослідження. За результатами досліджень у Босфорі С.О. Макаров написав оригінальну працю "Об обмене вод Чорного и Средиземного морей" [7]. Відтак 21 травня 1885 р. С.О. Макаров виступив із публічною лекцією на засіданні Фізико-математичного відділення Петербурзької Академії наук. В тому ж році матеріали дослідження С.О. Макарова були надруковані в типографії Академії наук.

Прийнято вважати, що війна – це своєрідний екзаме́н для військового співтовариства. Одні його витримують з честю, а інші, так звані "паркетні адмірали", вважають за потрібне залишатися збоку воєнних дій. С.О. Макарову доводилося це відчувати постійно. У мирний час його назначали, як правило, на другорядні посади: командира практичної ескадри Балтійського моря, головним командиром Кронштадського порту. В доповідній записці про він писав: "Кронштадт – перехідне місце. Інженерне училище не підготовлене. Війська не підпорядковані і т.д."

Він ніяк не міг впливати на обстановку в Морському відомстві. Будь-яке його втручання викликало роздратування у вищого командування. Але тільки-но починалася чергова війна, про С.О. Макарова відразу згадали. В цьому зв'язку він писав барону Врангелю: "Мене пошлють туди (в Порт-Артур), коли діла наші стануть зовсім поганими, а наше становище там незавидне". Так воно і сталося. 1-го лютого 1904 р. його призначили командувачем флотом Тихого океану.

С.О. Макаров володів унікальним даром воєнного передбачення. За добу до нападу на Порт-Артур він написав листа керівникові Морським міністерством віце-адміралу Ф.К. Авелану з по-

передженням про небезпеку стоянки флоту на зовнішньому рейді Порт-Артура. Зокрема, С.О. Макаров писав: "Перебування суден на відкритому рейді дає ворогові можливість здійснити нічні атаки. Ніяка пильність не може перешкодити енергійному ворогові у нічний час навалитися на флот з великою кількістю міноносців і навіть парових катерів. Результат такої атаки буде для нас дуже важким, тому що загрожає з сітки не прикриє всього борту і, крім того, у багатьох суден немає сіток..."

Дуже розумію, що перебування флоту на внутрішньому рейді Порт-Артура є зло, але ще більше зло – стоянка на великому рейді з величезною витратою вугілля, з величезною втратою команд, можливістю більших втрат від мінних атак ворога. Серед двох бід слід обирати меншу, а тому я б вважав, що наш розум вимагає тримати не зайняті операціями судна флоту у внутрішньому басейні Порт-Артура, зменшивши витрату вугілля до мінімуму, припиненням електричного освітлення та іншими заходами. Якщо ми не поставимо тепер же у внутрішній басейн флот, то ми змушені будемо це зробити після першої нічної атаки, заплативши дорого за помилку". 27-го січня 1904 р. цей документ потрапив на стіл генерал-адміралу Олексію Олександровичу, який, однак, на нього не відреагував. Начальник Головного Морського штабу контр-адмірал З.П. Рожественський наказав підшити листа у справу Військово-морського відділу. Передбачення С.О. Макарова, на жаль, збулося з винятковою точністю.

Талант С.О. Макарова як флотоводця широкого мислення проявився ще в 1895 р., коли він готував наказ начальника об'єднаних ескадр в Тихому океані віце-адмірала С.П. Тиртова. Документ був настільки досконалим, що адмірал підписав його, не змінивши жодної букви. Розбирати його навіть із сучасних позицій немає особливої необхідності. У ньому є все: і рекомендації щодо підтримки високої бойової готов-

ності, і правила застосування зброї і способи боротьби за живучість і навіть такі питання, як перефарбування кораблів в колір блискавки і піднесення морального духу особового складу.

С.О. Макаров писав: "Головною турботою батарейних командирів повинно бути підбадьорювання людей і підтримка в них енергії. Потрібно мати відра з водою для пиття та кухлі. Параних слід відносити на перев'язочні пункти, а сліди крові на палубі видаляти і посипати піском, щоб не було слизько; для цього мати в батареях напотові відра з піском. На суднах не повинні забувати, що свої втрати надзвичайно видимі; тому час від часу для підбадьорювання людей і для посилення їх енергії слід з мостика посилати в батарею відомості про втрати противника. Відомості ці повинні зустрічатися в батареях голосними викриками "ура" і супроводжуватися посиленою стрільбиною" [8-9]. Останнім бойовим документом С.О. Макарова був наказ по флоту Тихого океану від 4-го березня 1904 р. (знаменитий наказ №21). В цьому наказі була викладена інструкція для походу і бою. В ній також немає нічого зайвого. За кожною фразою є глибокий зміст.

Девізом до своїх праць С.О. Макаров обрав фразу "Пам'ятай про війну". Ці слова в пам'ять для нащадків вибиті на пам'ятнику флотоводцю в Кронштадті. Девізом "Пам'ятай про війну" віце-адмірал якби бив "бойову тривогу", бабачи у військових колах невігластво. Вищі чини Морського відомства вважали, що море гладке і флагман "не випукле воєнно-морське око", зможе оцінити обстановку і прийняти грамотне рішення. При цьому до кінця XIX ст. вершиною флотоводського мистецтва вважався маневр щодо охоплення голови ворожої ескадри. Усі вигоди цього маневру очевидні і не вимагають особливих пояснень. С.О.Макаров же розумів, що це був блеф. Адже маневр не

самоціль. Потрібно ще й грамотно реалізувати його, тобто вміло, з тактичної точки зору, провести бій. Він, один з небагатьох, ставив питання: "Як вести бій". І сам же робив спробу відповісти на нього. Інших понад усе цікавив показний бік справи.

С.О. Макаров одним з перших у вітчизняному флоті розібрав елементи, які складають бойову силу суден. До нього оцінку співвідношення сил сторін робили так би мовити примітивним способом. Порівнювали кораблі одного класу. При цьому підраховували кількість гармат та їхні калібри. С.О. Макаров придав цьому елементу струнку наукову систему. Порівнюючи бойову силу суден, він оцінював мореходні якості, наступальні (артилерію, міни і таран) і оборонні (невразливість, непотоплюваність і живучість) засоби. Ця праця адмірала стала попередником макаровських "Рассуждений по вопросам морской тактики" [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кладо Н. Адмирал С.О. Макаров и военная наука. – СПб., 1914. – 17 с.
2. Бутаков А. Памяти Степана Осиповича Макарова // Морской сборник. – 1871. - №5. – С.1-11.
3. Житков К. Светлой памяти С.О. Макарова, вице-адмирала русского флота // Известия общества офицеров флота. – 1912. - №7. – С. 1-60.
4. Кладо Н. О теории военной науки // Морской сборник. – 1914. - №8. – С.57-104.
5. Кравченко Н.И. Воспоминания об адмирале Степане Осиповиче Макарове // Нива, 1914. - №17. – С.338-340.
6. Добровольский А. Степан Осипович Макаров – выдающийся русский путешественник и океанограф. – Москва, 1949. – 24 с.
7. Макаров С.О. Об обмене вод Черного и Средиземного морей. – СПб., 1885.
8. Макаров С.О. «Витязь» и Тихий океан. – СПб., 1894. – 2 тома.
9. Макаров С.О. «Ермак» во льдах. – СПб., 1901. – 2 части.
10. Макаров С.О. Рассуждения по вопросам морской тактики // Морской сборник. – 1897. - №1. – С.7-84.